

УДК 165.242.2

*Лариса Харченко,
Антоніна Іваненко*

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено питанням з'ясування характеру політичної свідомості сучасного українського суспільства. У ній аналізується протиріччя в політичній свідомості громадянського суспільства, оцінка стану і тенденцій розвитку. Зазначаються особливості відображення у свідомості людей політичних і соціально-моральних цінностей, насамперед, ідеї гуманізму, свободи і гідності особистості, соціальної рівності і справедливості.

Ключові слова: *політична свідомість, громадянське суспільство, особистість, гуманізм, свобода, соціальна рівність, справедливість, гідність особистості.*

Статья посвящена вопросам выяснения характера политического сознания современного украинского общества. В ней анализируются противоречия в политическом сознании гражданского общества, состояние и тенденции развития. Указываются особенности отражения в сознании человека политических и социально-моральных ценностей, прежде всего, идеи гуманизма, свободы и достоинства личности, социального равенства и справедливости.

Ключевые слова: *политическое сознание, гражданское общество, личность, гуманизм, свобода, социальное равенство, справедливость, достоинство личности.*

The article is sanctified to the questions of finding out of character of political consciousness of modern Ukrainian society. In the article contradictions are analysed in political consciousness of civil society, estimation of the state and progress trends. The features of reflection in consciousness of people of political values social are marked, first of all, ideas of humanism, freedom and dignity of personality, social equality and justice.

Key words: political consciousness, civil society, personality, humanism, freedom, social equality, justice.

Постановка проблеми. Історія не один раз свідчила, що політична свідомість здатна занадто підсилювати або послаблювати поступовий розвиток, процес функціонування економічних, соціальних, політичних і духовних відносин. Саме активний характер свідомості забезпечував сильний вплив політичних та ідеологічних рішень, не завжди конструктивних. Досить часто громадянин протистояв проголошеним офіційним цінностям, своєю поведінкою відхиляв те, що йому нав'язувалося. Переважно цей процес мав прихований характер. Але саме завдяки прихованості процесів, що відбувалися у свідомості людей, їхня рушійна сила ставала ще більш глибокою за своїм розмахом і впливом.

Лише постійний глибокий аналіз процесів, що відбуваються в політичній свідомості, дозволить підійти близько до виявлення початкових суспільних проблем. Виявити серйозні недоліки в суспільно-політичному організмі можна не лише за допомогою економічного аналізу, але й шляхом політологічних, соціальних методів дослідження духовного життя народу. А це передбачає, що увагу слід спрямовувати не на ствердження належного, а на виявлення стану і проблем розвитку реальної політичної свідомості громадян.

Отже, щоб розібратися з протиріччями в політичній свідомості сучасного українського суспільства, слід розпочати з її аналізу, оцінок стану, тенденцій розвитку, виявлення проблем. Це аж ніяк не означає, що ми абсолютизуємо цей феномен політичного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємозв'язку політичної і духовної сфер суспільства знайшли своє відображення в працях представників класичної філософської і політичної думки, зокрема Платона, Арістотеля, І. Канта, Г. Гегеля, М. Вебера та інших.

Різні аспекти взаємозв'язку політичної сфери з духовним життям, а також вплив політичної свідомості на духовну сферу суспільства досліджувалися в працях таких авторів, як І. Бойченко, Л. Губерський, Г. Горак, В. Грушин, П. Копнін, В. Лісовий, А. Лой, Г. Зайченко, М. Мокляк, І. Надольний, В. Ребкало, П. Сергієнко, І. Стогній, В. Шинкарук, А. Чередниченко, Т. Ящук та ін.

Мета написання статті полягає у здійсненні комплексного аналізу проявів політичної свідомості особистості в умовах сучасного українського суспільства як таких, що справили детермінуючий вплив на становлення культурно – цивілізаційного самовизначення особистості в сучасному світі.

Виклад основного матеріалу. Одним із проявів політичної свідомості виступає хибна свідомість, орієнтація на яку призводить до неправильних рішень і рекомендацій. Але можна стверджувати, що хибна політична свідомість «вважає» лише окремі групи і верстви населення, є лише однією з характеристик реально функціонуючої свідомості в цілому. І навіть у тому випадку, коли масштаби хибної свідомості будуть значні, навіть вона ніколи не виступатиме єдиною силою. Ця хибна, деформована політична свідомість, у свою чергу, завжди вражена багатьма суперечними розколинами.

Ще більш наочно протиріччя в політичній свідомості виявляються при аналізі її самопросування, в основі якого лежить перетворення її в суспільно-політичну силу, соціальну практику.

Перш за все теоретичний рівень політичної свідомості все більше приходив у протиріччя з реальною дійсністю і не міг відобразити її в поступовому розвитку. Ідеї, концепції, що виявлялися помилковими за своєю суттю, не могли не лише чинити сприятливий вплив на політичні процеси, а навпаки, гальмували їх розвиток, затримували прогресивні починання й невірно направляли політичну практику. Звичайно, що помилкові концепції було відкинуто, але вони завдали великої шкоди розвитку сучасного українського суспільства. Таким чином, теоретичний рівень політичної свідомості не міг повністю обґрунтувати хід політичного процесу, роботу політичних інститутів, не міг правильно зорієнтувати політику.

Щоб виправити ситуацію, що склалася, потрібно вирішувати проблеми на шляху фор-

мування і розвитку політичної свідомості сучасного українського суспільства.

Ще більшим негативним чинником на шляху раціонального розвитку політичної свідомості, розв'язання її протиріч є політика маніпулювання. Саме тривалий час маніпуляцій породив такі деформовані форми її існування, як зневіра, розчарування, апатія тощо. Людей інформували напівправдою, політичною демагогією, зростало зловживання довірою народу. У розв'язанні протиріч мають брати участь усі соціальні верстви населення, нації, спільна діяльність яких здатна лише тоді вплинути на хід історичного розвитку, коли вони насправді будуть суб'єктами цього розвитку [5].

Розв'язання протиріч у політичній свідомості стримувалося й політикою диктату. Ідеологічний комфорт, що склався у сфері функціонування політичної свідомості, стояв на перешкоді живому обміну думок, змаганням ідей, негативно впливав на розвиток інтелектуального, творчого потенціалу українського суспільства.

Тривалий час ті, хто був призначений формувати громадську думку, не відчували будь-якої протидії цінностям та ідеалам, які пропагували. Але справа була не стільки в самих цінностях, а в тому, що їхня ідея не зіставлялася з реальним життям. Тому частина соціальних сил, що покликані були переборювати протиріччя в політичній свідомості, не тільки не забезпечувала їхнє розв'язання, але й часом протидіяла цьому. Ці та подібні деформації призвели до кризи культури політичної думки, рішення і дії.

Розуміння суті культури, що відображає ступінь розвитку індивіда, міру людського в людині, характеристику її як суспільної істоти, буде вихідним при визначенні політичної культури. Характер і зміст політичної культури ґрунтується на якостях індивіда як такого, що має людську гідність, прагне стати особистістю, брати активну участь у політичному житті. При цьому не обійтися без нових ідей про співвідношення людини і природи, людини і суспільства, про особливості формування світогляду, психічного складу і поведінки особистості. Рух до правової держави передбачає становлення адекватної політичної культури. Це і є мета оновлення суспільства й умова цього процесу. Становлення такої культури відбувається суперечливо. З одного боку, не завжди враховується реальний стан політичної культури, можливості її трансформації в демократичному напрямі. Унаслідок цього ряд рішень щодо формування нової системи, нових ідей вступає в протиріччя з реально існуючим рівнем політичної культури. Це знецінює ефективність рішень і законів, що приймаються, а в деяких випадках призводять до конфліктних, непередбачених наслідків. З іншого боку, для розв'язання цих завдань необхідно радикально змінити політичну культуру населення [4].

Одночасно становлення політичної культури, адекватної до громадянського суспільства, передбачає оновлення політичної ідеології, звільнення її від догматизму, ілюзорних та утопічних уявлень. Необхідне також відображення у свідомості людей політичних і соціально-моральних цінностей, насамперед, ідеї гуманізму, свободи і гідності особистості, соціальної рівності і справедливості. Актуальним також є формування дбайливого ставлення до політичного і культурного минулого, історичного досвіду боротьби за соціальне й національне визволення, відновлення прогресивних традицій.

Без сумніву, усе це потребує здійснення радикальних змін у способах політичної діяльності, забезпечення їх високого професіоналізму, гуманізму й демократизму, формування культури політичного й міжнаціонального спілкування.

Особливо потрібно відзначити таку рису політичної свідомості, як нетерпимість. Відсутність культури полеміки, навичок поваги, толерантності призводить до серйозних втрат у формуванні демократичних засад політичного життя. Власне ця риса заважає формуванню плюралізму думок, необхідного всім політичним інститутам. А це, у свою чергу, затримує та перешкоджає процесу становлення державності.

На наш погляд, слід навчити молодь політичних законів, політичних технологій на повільному рівні, давати їй навички аналізу різних політичних документів. Тобто, свідомо політична підготовка до справжнього політичного життя має проводитися з раннього віку і впродовж усього життя. Тоді людина, громадянин як політичний інститут буде орієнтуватися в політиці, бо вона є нормальною сферою його життєдіяльності. Такими ж виступають і еконо-

мічна, соціальна, духовна сфери.

Відсутність такої діяльності породжує вже в дорослих людей невпевненість у своїх силах, розчарування та відмахування від політики як від такого, що притаманне не лише еліті. Дехто з громадян на цьому ґрунті проявляє політичну безграмотність, неповагу до влади, часто цим можна пояснити малий або неповний вихід виборців на дільниці під час голосування.

У цих умовах необхідно змінити вплив факторів, що сприяють розколу груп суспільства за інтересами, потребами, цінностями. Варто зосередити зусилля на пошукові консенсусу, який базується на ідеях соціально-національного та культурно-морального відродження.

Здійснюється пошук засобів та шляхів цивілізованого вирішення накопичених проблем.

Це припускає:

- високий рівень політичної свідомості, усвідомлення необхідності включення насильницьких методів, тиск при вирішенні проблем, при узгодженні протиріч, непримиренних інтересів;
- розробку політичних, соціальних технологій цивілізованого способу вирішення суспільних проблем, що передбачають хід подій, можливості виникнення політичної напруги і конфліктів;
- накопичення досвіду оптимального функціонування політичних інститутів і політичних процесів тощо.

Заради побудови власної державності, правової держави потрібна сильна і збалансована політика, що вимагає від соціуму, політичних діячів високої компетентності і відповідальності. Важливо підключити весь наявний конструктивний механізм людського потенціалу. Слід допомогти громадянину підтримати віру в те, що пощастить вийти з кризи, без такої віри неминучий занепад зацікавленості, знищення соціальної активності тощо.

Якщо громадянин буде обізнаний із сутністю того, що відбувається, він зрозуміє свою необхідність. Його розуміння знайде відбиття у свідомості, і тоді його підхід до вирішення існуючих проблем стане більш дієвим, активним, результативним. Тобто політична свідомість буде спроможною адекватно відображати політичні процеси, звідси й дії громадянина стануть адекватними до розвитку держави.

Соціологи України мають чималий досвід вивчення основних параметрів суспільної, зокрема політичної свідомості, в контексті політичної культури. І найважливішим результатом таких соціологічних досліджень стало підтвердження орієнтації більшості жителів держави на побудову демократичного суспільства, заснованого на принципах економічного і політичного плюралізму, рівності всіх громадян перед законом, свободи особи й соціальної справедливості. Як взірєць здебільшого розглядався рівень розвитку демократії, досягнутий розвинутими країнами Заходу, зокрема Австрії. Досить високо (у всякому разі більш високо, ніж власні здобутки на шляху до демократії) мешканці України оцінили демократичний розвиток країн Східної Європи [5].

Водночас опитування виявили наявність у масовій свідомості конфлікту між ідеальним уявленням про можливість демократії і реальними результатами демократизації. Виявом цього конфлікту автори досліджень вважали глибоке невдоволення більшості населення, представників усіх його категорій рівнем розвитку демократії і надто скептичне ставлення до її перспектив у країні. Вони істотно скоригували уявлення про масову політизацію свідомості, довівши, що навіть пізнавальний інтерес до політики виявляє менш як половина населення України. Низький рівень політичної інформованості зумовлює недостатню політичну компетентність населення. При такому стані масової свідомості цілком природним є надто низький рівень політичної довіри.

Висновки. Отже, у розвитку політичної свідомості народу України накопичилося безліч проблем. Їх можна звести в такий ряд:

- політична свідомість здатна підсилювати або послаблювати поступовий розвиток, процес функціонування економічних, соціальних, політичних і духовних відносин;
- досить часто громадянин протистояв проголошеним офіційним цінностям, своєю поведінкою відхиляв те, що йому нав'язувалося. Переважно цей процес мав прихований характер.

Завдяки швидкості процесів, що відбивалися у свідомості людей, їхня руйнівна сила ставала вагомою;

- своєчасне виявлення проблем політичної свідомості має будуватися не лише за допомогою економічного аналізу, але й шляхом політологічних, соціологічних методів дослідження політичних процесів;

- одним із проявів політичної свідомості виступає хибна свідомість, що вражає окремі групи і верстви населення. У свою чергу деформована свідомість завжди ушкоджена багатьма суперечливими розколинами;

- теоретичний рівень політичної свідомості прийшов у протиріччя з реальною дійсністю і не в змозі відобразити її в поступальному розвитку;

- подоланню протиріч у процесі перетворення політичної свідомості українського суспільства в реальну силу заважають старі догми, стереотипи і традиції. Важким тягарем на шляху раціонального розвитку національно-політичної свідомості лежить самоцензура, нетерпимість, маніпулювання нею, відсутність культури полеміки, толерантності тощо;

- складним є процес усвідомлення людьми своєї гідності, власної сили;

- відкинуто фетиші, переписується близька і далека історія, триває пошук місця суб'єктів у політичних процесах;

- подолати існуючі деформації в політичній свідомості спроможна політика відродження й утвердження політичних та соціально-моральних цінностей, насамперед, ідеї гуманізму, свободи і гідності особистості, соціальної рівності та справедливості.

Отже, щоб змінити національно-політичну свідомість сучасного українського суспільства, важливо зрозуміти її роль і місце в процесі побудови нової держави, відтворення громадянського суспільства. Як відомо, у різні періоди вона може набувати різних сутнісних ознак, бути активною, нейтральною або пасивною суспільною силою. А мірою реалізації політичних і соціальних настанов, звичайно ж, буде практика.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко І. Українська ментальність і проблеми гуманізації національної вищої освіти / І.Бичко // Розбудова держави.- 1993.- №3. – С.17.
2. Горак Г.І. Суспільні науки: особливості, генезис, структура / Горак Г.І. – К.: Либідь, 1998. – 185 с.
3. Мартинюк І.В. Національне виховання: теорія і методологія / Мартинюк І.В. – К.: Знання, 1995. – 240 с.
4. Надольний І. Національна самосвідомість як чинник державотворення / І.Надольний // Науковий часопис «Філософія освіти». – 3 (5). – К., 2006. – С. 175 –185.
5. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян / Щедрова Г.П. – К.: ІСДО, 1994. – 270 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Харченко Лариса Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Іваненко Антоніна Михайлівна – завлабораторією політико-соціальних досліджень ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Надійшла до друку 16.02.2013 р.